

Casus Pottenberg, Maastricht

Groenbeheerders: ken uw klassieken!

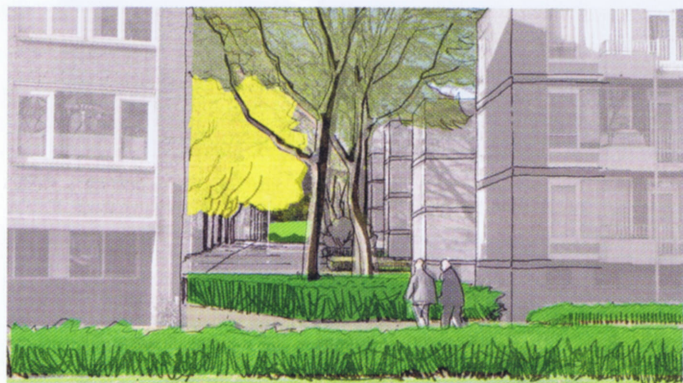
De naoorlogse wijk Pottenberg in Maastricht is ontworpen met een uitgekiende groenstructuur, afgestemd op de bewoners, de bebouwing en het omliggende landschap. Het ontwerp raakt echter steeds meer in de verdrukking door ondoordachte beheeringrepen. Dat speelt in veel meer naoorlogse wijken. Tijd voor herwaardering en actie!

In het nieuwe Groenstructuurplan van de Gemeente Maastricht krijgt een toekomstgerichte omgang met groene erfgoedkarakteristieken specifiek de aandacht. De aanleiding hiervoor is een reeks onderzoeken naar het groen van Pottenberg. Deze parochiewijk, ontworpen in 1958 en gebouwd in de jaren '60, is één van de dertig door het Rijk geselecteerde naoorlogse gebieden met een bijzondere cultuurhistorische betekenis. De stedenbouwkundige structuur van de wijk, deel van een waaier van wijken op de westelijke Maasoever, vormt in samenhang met de architectuur, het groen en het landschappelijk reliëf, een harmonisch geheel. Destijds sloegen stedenbouwkundige F.C. Dingemans, socioloog J.J.J. van der Venne en landschapsarchitect J. Vallen de handen ineen, en wisten, samen met tal van lokale architecten, een stuk stad te bouwen dat zich na ruim zestig jaar nog steeds als een Gesamtkunstwerk laat lezen.

Uit onze studie naar de oorspronkelijke groenplannen voor Pottenberg,¹ die we in opdracht van Rijksdienst Cultureel Erfgoed en gemeente Maastricht hebben verricht, bleek de rijkheid van de oorspronkelijke beplantingen veel groter dan je op basis van de huidige situatie en de gangbare vakkennis over 'weder-

opbouwgroen' mocht verwachten. Voorbij het gangbare beeld van 'overmaat aan groen', rijke heesterbeplantingen en robuuste bomenbeelden ontvouwde zich een uiterst zorgvuldig opgebouwd 'groensysteem', als bouwsteen van een rijkge laagde ruimtelijke compositie. Een groensysteem dat heel precies is afgestemd op de bebouwing en de stedenbouwkundige structuur. Er is een reeks groene elementen te vinden die het schaalniveau van de individuele woning stapsgewijs koppelt aan het grote, onbebouwde landschap buiten de stad. Een aanpak die nauw aansluit op de populaire naoorlogse wijkgedachte, waarbij de opbouw van de stad in een heldere hiërarchie van woning-buurt-wijk-stadsdeel werd geïntroduceerd. Dingemans en zijn geestverwanten hadden oog voor compositie én voor de oorspronkelijke landschappelijke kenmerken. Dat maakt het ontwerp van Pottenberg, en ook van de andere wijken in de waaier, uitermate 'situatief'. Pottenberg ademt tot in het kleinste detail 'de geest van de plek' en is, onmiskenbaar, typisch Maastrichts.

▲ Doorkijk richting landschap met zicht op de zonnige zuidhelling van de Dousberg.

▲ Doorkijk op het wijkhart met de poort richting de oude-stad-in-het-dal.

◀ Aan de hand van de oorspronkelijke ontwerptekeningen is een montage gemaakt. Dan toont zich een samenhang die nooit als zodanig op papier is gezet, maar wel degelijk in de hoofden van de ontwerpers moet hebben gezeten.

Een informele doorsteek (een belangrijke voetgangersroute in de wijk) verbindt op een heel terloopse manier wijkhart en buitengebied. Dat lijkt vanzelfsprekend, maar gebouwen, beplanting en voetpad vormen een zorgvuldig uitgebalanceerde compositie. Als je bijgeplante bomen en een bushokje even wegpoetst, zie je hoe dit sleutelgat een kernkwaliteit van Pottenberg beleefbaar maakt: wonen tussen de stad in het dal en het landschap op het plateau.

Wijkwandelingen

In een reeks wijkwandelingen is de opgedane kennis gedeeld met een breed publiek. Omdat Pottenberg nog haar oorspronkelijke stedenbouwkundige opzet heeft, is het beoogde groenbeeld goed voorstelbaar, ondanks de vele veranderingen aan de beplantingen. Ondanks het verdwijnen van groene tussenschakels ziet iedereen de oorspronkelijk beoogde samenhang en begrijpt nu hoe het samenspel tussen beplantingen en bebouwing verliep. En het mooie is dat iedereen, van wethouder tot bewoner, enthousiast raakt over deze groene kernkwaliteiten, die wezenlijk anders zijn dan bij wijken uit andere tijden.

In een vervolgonderzoek is getest hoe de opgedane kennis van nut kan zijn bij actuele opgaven in het groenbeheer. Dat deden we door als kritische buitenstaanders vrij rond te kijken in de keuken van het groenbeheer en mee te draaien in een aantal beheerprojecten. Aan de hand daarvan is een stappenplan opgesteld en zijn *tools* ontwikkeld die ook in andere

wijken bruikbaar kunnen zijn.² We bespreken hier enkele *eye-openers* om een indruk te geven.

Onderbouw beheervisies met erfgoedkennis

Een groenstructuur heeft tijd en vakkundig beheer nodig om tot wasdom te komen. Dat gaat niet zonder beheer met een langetermijnvisie, en de bereidheid om daarin te investeren. Het Via Regiapark aan de

Noten

1. Kiezen voor karakter, de groene ruimte van Pottenberg. Joosje van Geest, Jacqueline Verhees, 2015.

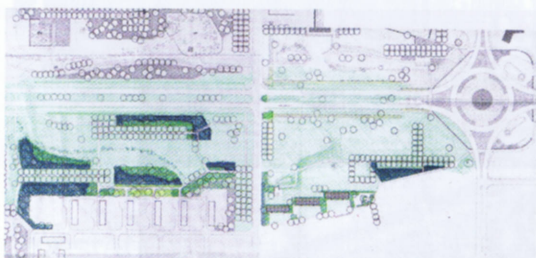
2. Zie de website van RCE: Essay over het onderzoek naar implementatie van de erfgoedaspecten in het groenbeheer:

https://cultureelerfgoed.nl/sites/default/files/publications/wederopbouw_een_kansrijke_erfenis_handreiking.pdf

Diverse tools; <https://erfgoedenruimte.nl/vier-mogelijkheden-om-het-groen-van-de-naoorlogse-wijk-te-behouden-en-te-verzilveren>

▲ Beeld van de tweede fase van aanleg uit de jaren '70. Lindebomen-blokken concurreren met bosplantsoen.

▲ Montage van twee deelplannen (1963 en 1972).

▲ Beeld van de eerste fase van aanleg uit de jaren '60. Robuuste blokken van lindebomen vrij in de ruimte.

◀ Voor de groene buitenranden van Pottenberg zijn 'Diagnoses' opgesteld die de consequenties laten zien van het gemis aan visie op structureel beheer. Een diagnose bevat een veldrapport met foto's, waarin de actuele fysieke situatie van de beplantingen technisch wordt beoordeeld, wordt gerelateerd aan de oorspronkelijke plannen, en wordt gewaardeerd. Een diagnose in zo'n concrete en beeldende vorm maakt dat niemand er meer omheen kan: duurzame instandhouding van het groenkapitaal vraagt om visie, beheerinzet en bijbehorende financiële middelen.

Als illustratie hiervan enkele beelden uit de 'diagnose Via Regiapark': Autonome blokken van lindebomen vormen een karakteristiek idioom: als lindebomencarré in het hart van Pottenberg én als 'zetstukken' in het park.

rand van Pottenberg bijvoorbeeld: grote delen worden weinig gebruikt en weinig gewaardeerd, de ruimtelijke kwaliteit laat te wensen over, er wordt ad-hoc onderhoud gepleegd en er is geen draagvlak voor het opstellen van een beheervisie. Ondertussen gaat de technische kwaliteit van de beplantingen hard achteruit. Kapitaalvernietiging van jewelste.

Erfgoedkennis helpt om dit te agenderen. Daarmee is beter te onderbouwen dat groenbeheer een kwestie van lange adem is. Het laat zien welke overkoepelende visie aan het stadsrandgroen ten grondslag lag, en dat deze visie ook voor huidige opgaven inspiratie kan bieden. Het Via Regiapark bijvoorbeeld kende oorspronkelijk een heel systeem van kruidenrijke wadi's, die eind vorige eeuw zijn dichtgegooid. Ecologische principes *avant la lettre* die in de huidige klimaatopgaven opnieuw kunnen worden ingezet.

Integreer erfgoedkennis in de dagelijkse beheerpraktijk

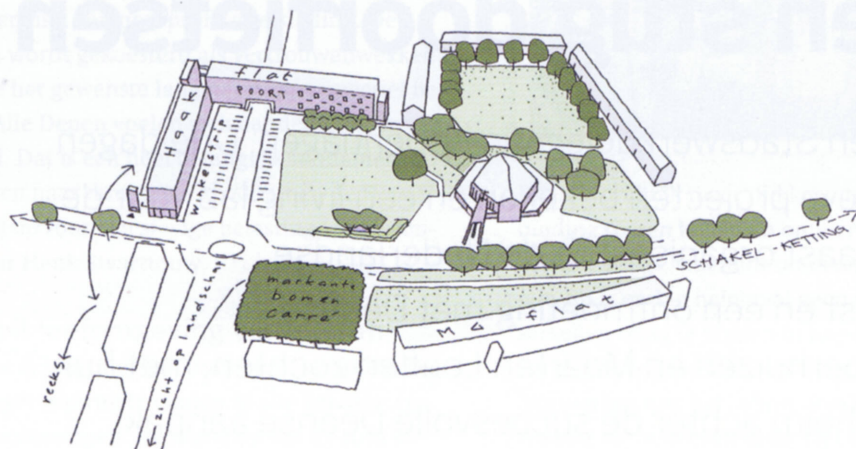
Door ontwerpers, beleidsmakers en uitvoerende beheerders samen te brengen rondom de erfgoedkennis gaat men elkaar beter verstaan: erfgoedkennis wordt concreet en technische kennis, praktische oplossingen en beperkingen worden tegelijkertijd ingebracht. In Maastricht leidde dit bijvoorbeeld tot het inzicht dat het digitale bomenbeheersysteem effectiever benut

kan worden. De database kan met behulp van de erfgoedkennis worden opgeschoond van 'vervuilingen' die almaar in stand worden gehouden. Plus: elke boom heeft een digitaal paspoort dat eenvoudig is aan te vullen met erfgoedkenmerken.

Laat erfgoedkennis ook landen bij andere partijen

Het is zeer verhelderend om de eigendomsverhoudingen van het groen in beeld te brengen. In Pottenberg blijkt dat de gemeente nog geen 20 procent van alle groene randen in eigendom heeft. De groene uitstraling van de wijk wordt dus voor een groot deel bepaald door andere partijen.

Het helpt als groeneigenaren geïnformeerd worden over erfgoedkwaliteiten, en begeleid of anderszins positief geprikkeld worden om deze te respecteren. Bij twee deelnemende corporaties ontstond draagvlak voor herinrichting van de Terra Cottalaan. Dit is de groene loper die het hart van Pottenberg verbindt met het landschap van de Dousberg, geflankeerd door collectieve tuinen. De gemeente maakte een integraal herbeplantingsplan dat gefaseerd zal worden uitgevoerd. Belangrijke prikkel daarbij: inmiddels is aangetoond dat een van de corporaties 35 procent op het groenonderhoud bespaart wanneer in het plan de oorspronkelijke, landschappelijke principes van Jan Vallen worden toegepast.

◀ Bij een wijkwandeling treffen we lege boomspiegels plus twee halfwassen lindes op het plein voor de kerk. De kerk hoort vrij in de ruimte te staan, met als contrapunt het markante lindebomencarré aan de overkant van de Potteriestraat. Daar is iedereen het over eens. Een paar maanden later blijkt er te zijn ingeboet. Waarom gebeurt dit? Na overleg met de bomenploeg blijkt dat het digitale bomenbeheersysteem de 'boosdoener' is. De basissituatie uit 1993, kort na aanplant van nieuwe bomen in het kader van 'IBOR' (Integraal Beheer Openbare Ruimte), wordt in stand gehouden.

Tenslotte: erfgoedprincipes als groene drager

De waarde van groen in dorpen en steden wordt steeds breder erkend. Naast de bijdrage aan natuur en ecologie zijn er positieve effecten voor onder meer gezondheid, sociale cohesie, luchtkwaliteit en klimaatadaptatie. Juist door deze waardering wordt het steeds belangrijker om groenstructuren zorgvuldig en doordacht in te richten en te beheren. Zoals de casus Pottenberg laat zien, is het analyseren van groene erfgoedprincipes en daar handen en voeten aan geven een prima manier om dat waar te maken. Dat hoeft niet veel te kosten, het kan zelfs een besparing opleveren in het beheer. Het belangrijkste is dat gemeenten hun groene ambities serieus nemen en hun acties baseren op een doordachte visie, met erfgoedprincipes als drager. ●

TOPOS architectuurcentrum Maastricht organiseert op 6 november een lezing over de casus Pottenberg en erfgoedprincipes bij groen. Zie <http://website790.wixsite.com/topos-maastricht> voor details.

Joosje van Geest (www.joosjevangeest.nl) is architectuurhistoricus en werkt aan tal van studies en publicaties over architectuur, stedenbouw en landschap. Zij onderzoekt, definieert en adviseert over cultuurhistorische kenmerken en erfgoedaspecten die ter versterking van de ruimtelijke kwaliteit en identiteit van de plek ingezet worden.

Jacqueline Verhees (www.verheesvoorlandschap.nl) is landschapsarchitect met een ruime ervaring op stedenbouwkundig gebied. Haar werkveld betreft de ontwikkeling van het verstedelijkt landschap met focus op historische gelaagdheid en de inzet van erfgoedaspecten. Als Verhees voor Landschap werkt ze aan onderzoek en ontwerp, van visie tot inrichtingsplan.

◀ Herstel van de landschappelijke signatuur van het groen langs de Terra Cottalaan. Een gezamenlijk herinrichtingsplan voorziet in het terugbrengen van de groene kragen rondom de reeks portiekflatjes. Zij begeleiden de groene loper tussen wijkhart en landschap. Teruggrijpen op de landschappelijke beplantingstypologie levert aanzienlijke besparingen op in het beheer van de collectieve tuinen.